

„МЕКАТА СИЛА“ В ХИБРИДНАТА ВОЙНА

Момчил Дойчев

Нов български университет, София

РЕЗЮМЕ: „Меката сила“ е основен инструмент на съвременната хибридна война. Тя не е идеологизирано понятие, което действа само в една определена или една единствена посока. Събитията особено от последните 5-6 години на хибридна война против ценностите на западната цивилизация ясно показват, че с „мека сила“ си служат както демократичните, така и авторитарните режими, но с коренно противоположни цели. Цел на демократичните режими е разширение на периметъра на демократичния свят. Цел на съвременните авторитарни режими е подриване на демокрацията и демократичните ценности и институции в демократичните страни.

Ключови думи: твърда сила, мека сила, хибридна война

THE SOFT POWER IN HYBRID WARFARE

Momchil Doychev

New Bulgarian University

ABSTRACT: Soft power is a key tool in modern hybrid warfare. It is not an ideological concept that works only in one specific or single direction. The events of the last 5-6 years of the hybrid war against the values of Western civilization clearly show that both democratic and authoritarian regimes use "soft power", but with radically opposite goals. The goal of democratic regimes is to expand the perimeter of the democratic world. The goal of modern authoritarian regimes is to undermine democracy and democratic values and institutions in democracies.

Key words: hard power, soft power, hybrid warfare

Увод

Хибридната война престана да бъде екзотично наименование на съвременна форма на международен конфликт, за който хората дори не подозират, че може да съществува. Съвременните научните разработки по тази тема вече са десетки. У нас също са направени доста анализи, които представят същността на съвременната хибридна война. Тук може да споменем автори и експерти като Михаил Найденов, Петко Димов, Тодор Тагарев, Илиян Василев, Николай Радулов, Боян Хаджиев, Момчил Милев, Калин Манолов и др., които разглеждат от различен ъгъл, в различни аспекти и от гледна точка на различни ценностни позиции проявлението на съвременната хибридна война. Една от основните теми, най-често разглеждани и анализирани от Атлантическия съвет на България е темата за хибридната война против нашата страна. По този повод и със съдействието на Нов български университет и Софийския университет бяха проведени няколко кръгли маси и международни научни конференции само през последните 2 години. Такива бяха организираната от Атлантическия съвет в България дискусия „Хибридната война на Русия срещу България“, проведена на 26 април 2018 в София, през октомври същата година в СУ беше проведена първата конференция „Хибридните заплахи: мит или реалност?“, организирана от катедра „Политология“ в СУ съвместно с програма „Демокрация и гражданско общество“ на Атлантическия съвет на България, от 28.06. до 30.06. 2019 г. се проведе втората международна конференция „Хибридните заплахи: алтернативи и решения“, насочена към търсене на практически решения, които укрепват националната и европейската сигурност и др.

В същото време остава недостатъчно изяснена връзката между хибридната война и по-специално нейната немилитарна част с употребата на „мека сила“ в международните отношения. Как теорията за „меката“, „твърдата“ и „интелигентната“, според определението на Джоузеф Най се съчетават в съвременната хибридна война? В какви форми те се проявяват – на Запад и на Изток, по-специално в Русия? Каква е ролята на пропагандата, дезинформацията и конспиративните теории в хибридната война като проявление на „мека сила“. В това изследване ще се опитаме да дадем отговор на тези въпроси.

1. Какво означава „мека сила“?

През 1977 американският политолог от Харвардския университет Джоузеф Най, в съавторство с Роберт Кеохейн, издава книгата „Власт и взаимозависимост“, в която за първи път двамата разработват модела на т.нар. „мека сила“ (Soft Power). Това е ключово понятие в неолибералната теоретична парадигма за обяснение и моделиране на световните процеси и на международните отношения.

Джоузеф Най доразвива идеята си за „меката сила“ в своите произведения „Bound to Lead: The Changing Nature of American Power“ от 1999г. и особено в „Soft Power: The Means to Success in World Politics“ от 2004 г.

В концепцията на Най „Soft Power“ се разглежда именно като „мека сила“, а не като „мека власт“. Не става и дума за използване на такава „власт“, а за използване на некоерсивна, непринудителна сила. Тази сила трябва да е способна да промени нагласите и ориентациите в дадена страна. Тя се проявява като повече или по-малко явни и неяви действия, свързани със стремеж към определена политическа промяна. Понятието „мека сила“ се противопоставя на понятието „твърда сила“ („Hard Power“) като проява на коерсивна, принудителна власт, използваща насилие или заплахата за употреба на сила за постигане на своите цели.

При меката сила става дума за такава форма на употреба на политическата власт, при която желаните резултати се получават посредством пропаганда, информационни и дезинформационни кампании, които целят предизвикване на подкрепа, доброволно участие, привличане на симпатии и убеждаване в справедлива кауза, привлекателен обществен идеал или начин на живот. В този аспект, „твърдата сила“ се възприема като форма на принуда, основаваща се на такива ресурси на политическата власт като военна и полицейска мощ на държавата. Финансово-икономическата мощ и съответно финансово-икономическата война също се причислява към употребата на „мека сила“. Бихме казали, че употребата на „мека сила“ е може би най-съществената част от съвременните форми на хибридна война. Ако икономическата война е немилитарна форма на хибридна война и в този смисъл не предполага пряка употреба на военна сила, тя може да се отнесе към употребата на „мека сила“.

Към „меката сила“ спадат най-вече такива ресурси на политическата власт като духовното и идеологическо въздействие и влияние, силата на културата на дадена страна, завладяваща въображението религия, сила на образованието и науката, привлекателните новаторски идеи, дипломатията, цялостния начин на живот.

Но към „меката сила“ трябва да включим и използването на дезинформационни и конспиративни теории, които най-често целят да отклонят вниманието от действително тайно планирани и организирани операции по отстраняване на неудобно правителство, политик, управляваща/опозиционна партия или държава. Конспиративните теории понякога са дело и на истински заговорници, които целят да припишат собствения си заговор на противника и по този начин да го zlepоставят.

В този смисъл би следвало да се уточни, че „меката сила“ е основен инструмент на съвременната хибридна война. Тя не е идеологизирано понятие, което действа само в една определена или една единствена посока. Събитията особено от последните 5-6 години на хибридна война против ценностите на западната цивилизация ясно показват, че с „мека сила“ си служат както демократичните, така и авторитарните режими, но с коренно противоположни цели. Цел на демократичните режими е разширение на периметъра на демократичния свят. Цел на съвременните авторитарни режими е подриване на демокрацията и демократичните ценности и институции в демократичните страни. През последните 7-8 години концепцията за използване и на „мека сила“ се ползва активно от режима на Путин в Руската федерация, но също и от КНР, Иран, Куба, Венецуела, Ислямска държава и др.

Меката сила е основна съвременна форма на хибридна, най-вече информационна и психологическа война, съчетана с хакерски атаки и дезинформационни операции. Някои изследователи на информационната война чрез пропаганда, фалшиви новини и „алтернативни факти“ смятат, че тя е основна форма на проявление на „мека сила“, която е в състояние да нанася тежки поражения на противника с цел той да бъде победен, както казва Сун Дзъ „още преди войната да е започнала“.

2. Исторически примери за „мека сила“

Идеята за прилагане на „мека сила“, като начин за мирно и безкръвно овладяване на властта, датира още от древността. Не само с военна сила, но и с помощта на гръцката култура Александър Велики завладява, съветван от Аристотел, мощната Персийска цивилизация, макар и нейното обратно културно въздействие върху създаденият от завоеванието елинистичен свят да е силно. Лао Дзъ в древен Китай обяснява значението на меката сила с думите: „Новороденото е нежно и слабо. Трупът на мъртвеца е силен, но не мърда. Току що поникналото растение е нежно и слабо. Засъхналото растение е твърдо, но мъртво. Оттук е ясно, че нежното и слабото ще живее. И най-силната армия не е непобедима. Не можеш да счупиш куп пръчки. Силното се намира отдолу, а слабото – отгоре.“ (Лао-цзы. Дао Дэ Цзин. Litres, 2015. С. 76)

Към историята на идеята за прилагане на „мека сила“ с цел постигане на някаква промяна в обществото може да причислим и идеята за „непротивене на злото“, или по-точно за „ненасилствена съпротива“. Тя присъства не само в християнската традиция, но може да се разглежда и като форма на ненасилствена съпротива и в будизма, и в суфитското направление в исляма. (вж. напр. Хазрат Инаят Хан, Мистични медитации. Учението на суфите. <https://chitanka.info/book/2981-mistichni-meditatsii>).

Ненасилствената съпротива на Махатма Ганди се оказа успешна в борбата за независимост. Чрез ненасилствени протести за постигане на политически цели, основаващи се на *ахимса (ненасилие)* той постига оттегляне на британското колониално управление. Този пример вдъхновява и по-късни политически лидери, като борците за граждански права и против апартейда Мартин Лутър Кинг и Нелсън Мандела.

Както древна Атина, така и по-късно Римската империя упражняват своето господство чрез превъзходната си военна организация, но и чрез привлекателността на своята култура. Другата устойчива цивилизация по същото време – Китайската империя се уповава на ефикасна бюрокрация и на високо развито чувство за културно превъзходство. След великите географски открития испанците, холандците, англичаните, французите налагат своето могъщество над по-голямата част от света благодарение на това, че заедно с военното завоевание и даже преди него върви търговията, контролът им над техните колонии се основава не само на превъзходна военна организация, но и на културен експанзионизъм. Но нито една от тези велики сили не достига до глобално господство. Дори Великобритания не успява да стане

действителна глобална сила. Тя не доминира в Европа, а я балансира. (Бжежински, Збигнев, Голямата шахматна дъска, с.28)

Збигнев Бжежински пише в работата си „Голямата шахматна дъска”: „Обсегът и проникващата сила на американската глобална мощ са уникални. ...Културното превъзходство е подценявана страна на американското глобално могъщество. Без значение какво мислят някои за нейните естетически ценности, американската масова култура излъчва магнетично привличане, особено за младите хора по света. Нейната привлекателност вероятно произтича от хедонистичния стил на живот, но глобалното и влияние е безспорно. Американските телевизионни програми и филми заемат близо три четвърти от световния пазар. Американската поп музика също е доминираща, а американските хобита, хранителни навици и дори стил на обличане са обект на подражание по целия свят. Интернет е английски, и по-голямата част от глобалните компютърни мрежи по света също са дело на Америка, което влияе върху съдържанието на глобалния диалог. И накрая, Америка се превърна в Мека за тези, които търсят модерно образование; приблизително половин милион чуждестранни студенти се стичат в САЩ, като много от най-способните никога не се връщат у дома. Възпитаниците на американски университети се срещат в почти всяка администрация на всеки континент.“ (Бжежински, пак там с.33-34)

Всичко това показва уникалността на американската „мека сила“.

3. „Мека сила“ против „меката сила“ – Антонио Грамши

Покоряването на света чрез твърда, но и чрез мека сила среща, разбира се и противодействие. Поначало то е „твърдо“ – чрез войни, въстания, преврати и революции. Но постепенно, заедно с провала на марксовата теория за класовата война и пролетарската революция на Запад, от края на 20-те и началото на 30-те години на XX век италианският марксист Антонио Грамши развива теорията за т.нар. „културна хегемония“. Тя гласи, че господстващите културни норми на обществото, които са наложени от управляващата класа (т.нар. „буржоазна културна хегемония“) не трябва да се разглеждат като естествени и неизбежни, а трябва да бъдат припознати като изкуствени социални конструкции (например, различните институции, норми и вярвания), и като такива трябва (преди да бъдат разрушени) да бъдат изследвани, за да бъде изучена и разбрана тяхната употреба като инструменти за класово господство и от „пролетариата“. (Gramsci, Antonio. Prison notebooks. New York, Columbia University Press, 1992. ISBN 0-231-10592-4. OCLC 24009547. 233 – 238).

Ако за Маркс гражданското общество е цялостният икономически живот на хората, за Грамши то е цялостният духовен и интелектуален живот. В тази концепция гражданското общество е активната страна на обществото (а не държавата, както е у Хегел).

Според Грамши гражданското общество не е универсално, а е специфичен за социалната история на Запада феномен. Така според него основанията на властта на Запад са в

установената преди това хегемония (интелектуална, културна, нравствена) на буржоазията именно в гражданското (буржоазното) общество, което предшества държавата. Поради това не е възможно (и достатъчно) в Европа и Северна Америка просто да бъде завладяна и сменена политическата власт от „пролетариата“ (както става на Изток, в Русия), тъй като тя е само върхът на един айсберг на социално влияние. В Русия е обратно – държавата е всичко и няма гражданско общество, дори буржоазията не е установила още своята културна хегемония:

„На Изток държавата е всичко, а гражданското общество е примитивно и неустойчиво; на Запад между държавата и гражданското общество съществува равновесие и в една разклатена държава веднага се открива яката структура на гражданското общество. Държавата е само една предна траншея, зад която има яка верига от фортове и укрепления.“

(Грамши, Антонио. Prison notebooks. Ню Йорк, Columbia University Press, 1992. ISBN 0-231-10592-4. OCLC 24009547. с. 233 – 238).

Така придобиването и използването на знание е абсолютна необходимост за интелектуално освобождение на „пролетариата“, за да може градските работници и селяните да създадат собствена културна хегемония, която да има спецификата да отговаря на техните нужди (от социална и икономическа гледна точка). За разлика от Русия, където държавата е всичко, а гражданско общество няма, в Европа превземането на политическата власт трябва да се осъществи от „пролетариата“ само след като изгради своя културна хегемония в обществото. Тук може да открием началото на разбирането за прилагане и на „мека сила“ от теоретиците на марксизма като средство за подкопаване на „буржоазното господство“.

Днес хибридната война на новите тоталитаристи цели точно това – разрушаването на културната хегемония на европейските ценности.

Оттук противодействието на тази по същество хибридна заплаха в посткомунистическите страни се състои в същото, но с обратен смисъл – за да се преодолее наследството на комунизма е необходимо демократичните ценности и гражданското общество да завоюват културна хегемония. Защото тоталитарната държава бе сравнително лесно разбита външно, но нейната социална и културна основа остана непокътната. А тази основа непрекъснато възпроизвежда насилие, авторитаризъм, антимодерност, противопоставяне на правилата и законите, недосегаемост на властимащите...

Дезинформационната война е изключително опасна. Тя преформулира прехода към демокрация като „пълнен провал“ и дори „глобална геополитическа катастрофа“.

Чрез ценностната война против свободното и отворено общество се преформулират и средствата за постигане на културна хегемония – от стремеж към демокрация се преминава към неутрализиране на демократичната тенденция и оттам обратно се върви към реставрация на авторитаризма в различните форми на нов авторитаризъм –

конкурентен, електорален, мек, хибриден, олигархичен, консервативен и пр. до връщане към тоталитарния социализъм.

В бившите комунистически държави и особено в България, културната основа на демократичната промяна – гражданското образование и възпитание на европейските ценности съзнателно се negliжират и подценяват. По този начин се подменя и целта – създаването на активни граждани се подменя с постигане на безпросветни и ценностно неутрални поданици. „Равнодушието е мълчалива подкрепа към тези, които са на власт, към тези, които господстват.“ (Това го пише и Ленин преди да вземе властта и установи авторитарна диктатура в „Социалистическая партия и беспартийная революционность, — ПСС, 5-е изд., т. 12, с. 137.)

Вместо налагане на културна хегемония на работещите демократични правила, се установява постепенно (и с помощта на създадените от комунистическите служби за (не)сигурност) **безконтролна и анонимна власт**, която подменя легитимната власт на демократично избраните държавни институции. Обезсилването на легитимните демократични институции, особено на парламента, съда и право-охранителната власт, съчетано с извънституционален произвол без съмнение води до обезсилване и делегитимиране на демокрацията и демократичните институции. Показването на безсилието на легитимната власт води до поява на популизъм, който спира демократичните реформи и насочва обществената промяна към появата на нови форми на авторитаризъм. Така вместо да се преодолява комунистическото наследство, а вече и наследството на посткомунизма, на практика се спира социалната промяна към налагане на демократичните правила и утвърждаване на европейските ценности.

В резултат вместо към либералната демокрация, промяната се подменя постепенно с движение към фасадна демокрация, делегирана и безконкурентна демокрация и оттам към конкурентен авторитаризъм. В този спектър на полу-демократични и полу-авторитарни режими е траекторията на политическото управление в условията на посткомунизъм след 2001 г., а също така и на страни, в които е започнал процес на изграждане на режимите с установена устойчива и консолидирана демокрация. (

Различните форми на полудемокрации днес са основните съвременни форми на управление на посткомунистическата плутокрация. (посткомунистическата плутокрация означава власт на забогателите от властта бивши комунистически бюрократи. Ако при комунизма властта и държавата са превърнати в безразделна колективно-частна собственост на партийната номенклатура, при посткомунизма номенклатурната връзка се разрушава привидно, за да се превърне в частно-собственическо присвояване на обществения капитал от политическата плутокрация съществуваща в симбиоза с икономическата олигархия, наследила стопанската социалистическа номенклатура. Зад тях обаче прозира все по-видимо властта на бившите комунистически репресивни тайни служби, които фактически контролират и политическата плутокрация, и икономическата олигархия)

В икономиката вместо към ефективна, основана на спазване на правилата пазарна икономика се установява т.нар. *crony capitalism* - „приятелски капитализъм“ –

капитализъм само за приятелите на властта (често на реалната, но понякога скрита власт – дори не винаги само на легитимното правителство!) . В това се изразява и властта на икономическа олигархия – невъзможна без своята политическа връзка. (Виж също: "Plutocracy". Merriam Webster. Retrieved 2 June 2017. ; Calvin Reed, John (1903). *The New Plutocracy*. Kessinger Publishing, LLC (2010 reprint). ISBN 978-1120909152.; Крухмалев А. Е. Плутокрацията като феномен на трансформация на Русия - <https://www.isras.ru/files/File/Socis/2010-2/Kruhmallev.pdf> ;Завиваме от олигархия към плутокрация. Красен Станчев и Антони Гълъбов "Капитал" https://www.capital.bg/vestnikut/capital/k2014/idei/2013/12/25/2207894_zavivame_ot_oligarhiia_kum_plutokraciia/;))

4. „Мека сила“ против „меката сила“ – Херберт Маркузе

Идеите на Грамши за използване на „пролетарска мека сила“ се развиват през 60-те години на XX век най-вече във Франкфуртската неомарксистка школа от такива леви идеолози като Теодор Адорно, Валтер Бенямин и Херберт Маркузе.

За разлика от Грамши, Маркузе ревизира Маркс по отношение на субекта на разрушаващата буржоазното общество „пролетарска революция“. Според него истински революционни в развитото капиталистическо общество вече не са „пролетариите“, а различните ошетени от природата или от социалните предразсъдъци маргинализирани малцинства - социалните групи на аутсайдери и лузери. Макар те да са изолирани и аполитични групи, имат потенциал да се превърнат в „истински революционен елемент“, в „цъкаща бомба“, която ще избухне в един момент и ще взриви омразното буржоазно-капиталистическо общество:

„Имам една лоша и една добра новина. Лошата новина е, че учението на Маркс за класовата борба на работниците срещу експлоататорите се провали. Пролетариатът не оправда очакванията, поддаде се на задоволените материални потребности, които му предложи буржоазията и се претопи в днешното едноизмерно общество. Добрата новина е, че буржоазията все още може да бъде победена. Маркс сбърка, че пролетариатът е автентичната революционна класа. Истинската революционна сила на днешния ден са различните малцинства, "гетата", които живеят вън от общия ред. Цялата патология трябва да бъде утвърдена за норма, а цялата норма – за патология. Сливането на политическия и сексуално-моралния бунт е ключово за ефективната опозиция. Тогава най-после ще рухне буржоазното общество“. (Marcuse H., Live Lectures. Psychoanalysis, Politics and Utopia. Boston, 1970.)

Като се използват предразсъдъците в обществото по отношение на различни ошетени или онеправдани и декласирани социални групи, според Маркузе цялата патология (или по-точно – онова, което масовото съзнание смята за патология!) трябва да бъде представяна като норма, а досегашната норма – за патология:

„... под станалите консервативни народни класи, пише Маркузе в „Едноизмерният човек“, има субстрат от парии и аутсайдери, други раси, други цветове, потиснати и експлоатирани, безработни, и такива, които не могат да бъдат наети...Тяхната

революционност ще взриви системата отвътре...” (Marcuse, Herbert, L’Homme unidimensionnel. Études sur l’idéologie de la société industrielle. Traduit de l’anglais par Monique Wittig et l’auteur. Collection Arguments, p. 269)

По-късно в „Репресивната толерантност” (1965) той доразвива тези свои идеи с призив за „нова толерантност” към точно тези репресирани от буржоазията маргинални групи. От манипулирани, индоктринирани и репресирани те трябва да бъдат толерирани, техните недостатъци трябва да бъдат представяни като предимства, а „нормалните им човешки качества” – като недостатъци!

„Едва тогава – заключава Маркузе в „Репресивната толерантност” – *най-после ще разрушим буржоазното общество*“. (вж. по-подробно Дойчев, Момчил, Либералната демокрация е за всички, но не позволява всичко. <https://bulgariaanalytica.org/2018/10/29/liberalnata-demokracia-e-za-vsichki/>)

Превръщането на културата на аутсайдерите в масова култура може да предизвика имплозия – саморазрушаване на буржоазното общество.

В това се състои накратко същността на т.нар. „културален марксизъм“. Друга сродна част от неомарксистка идеология е „мултикултурализма“. Неговата цел е превръщането на западната капиталистическа цивилизация от ценностно единна общност, подчинена на общи правила и закони в мултикултурна амалгама от различни и противоположни ценности, вярвания, правила и закони, които като създават анархия ще предизвикат вътрешна имплозия и ще унищожат капитализма. В помощ на това се появява още по-радикалната левичарска идея за налагане на т.нар. „политическа коректност“, която формално трябва да разширява либералните свободи, воювайки с „езика на омразата“, но на практика с репресивни цензурни мерки фактически унищожава „свободата на словото“.

Всъщност „езикът на омразата“ е характерен точно за маргиналните аутсайдери, които според Маркузе трябва да разрушат буржоазното общество. Те са характерни за всяко едно общество. Когато тези аутсайдери бъдат идеологически индоктринирани от радикална идеология – като комунизма, или националсоциализма, те нанасят огромни поражения върху цивилизацията и културата. Днес радикалните идеологии, прикрита зад популистки, външно привлекателни за лумпените образи и идеи, се използват активно в хибридната война против нашата цивилизация. Но на репресивната коректност на популизма днес се противопоставя друга репресивна коректност – тази на неомарксисткия либерализъм, вместо действената, както я нарича Маркузе, „репресивна толерантност“ на развитото буржоазно общество. Всъщност тази класическа либерална толерантност е ненавиждана от неомарксистите, защото именно тя защитава с „репресивни мерки“ либералната демокрация от нейните неприятели – и „отляво“, и „отдясно“.

Основанията да определяме „културалния марксизъм“, с неговите основни направления като мултикултурализма и политическата коректност като форма на проява „мека сила“ е ясна. Културалният марксизъм цели подмяна на културната хегемония на цивилизованото либерално-демократично общество фактически не с „пролетарска“

хегемония, а с хегемония на новите революционни сили, призвани да унищожат западната „буржоазно-капиталистическа“ цивилизация. С тези левичарски идеологии и политики се цели взривяване на „старото общество“ чрез идеен и културен „терористичен акт“. Тук дори не се обяснява какво трябва да се направи след това, какво трябва да се изгради на мястото на унищожената „буржоазна“ цивилизация.

Идеологическите терористи се прикриват дори зад либералната идеология и идеята за развитие и усъвършенстване на либералната демокрация. Прикрити зад лозунгите не за унищожаване, а за разширяване и усъвършенстване на либералната демокрация те действат много по-коварно и ефективно.

Този похват също влиза в арсенала на употребата на „мека сила“, които показва нейната хитрост и факта, че в случая тя се проявява и като интелигентна сила. Интелигентна сила, защото успешно манипулира точно неинтелигентните слоеве в едно общество.

5. Съвременна употреба на „мека сила“

Историческият преглед на идеята за използване не на принуда и насилие, но на „мека сила“ значително нарасна през втората половина на XX век и тя става важен фактор във външната политика на държавите. Джоузеф Най дефинира две основни направления на съвременната промяна в световната властова структура – постепенно изместване на икономическата сила от Северна Америка и Западна Европа към Азия и преход на политическата власт от правителствените към неправителствените организации и структури. Правотата на тези съждения се подкрепя от развитието на световните политически процеси през последните три десетилетия. (Nye J. S. The Powers to Lead. — NY: Oxford University Press, 2008.)

Най разглежда приложението на „меката сила“ като дългосрочна стратегия с поредица от етапи, осигуряващи успешното ѝ развитие като политически процес. През първия етап реализиращите стратегията на „меката сила“ трябва да подготвят чрез образователните програми предимствата на политико-икономическия модел, който те защитават. Постепенно тези участници се приобщават към културата и към нейните ценности. Връщайки се в родината си (която е субект на въздействието), те използват придобития зад граница опит и участват в процеса на взимане на решения въз основа на усвоените ценностни ориентири.

Чрез конкурсен подбор, най-перспективните представители в различните сфери на активност или научно знание в съответната държава получават възможност за реализация чрез участието си в различни инициирани от тях проекти.

„Леви“ политолози като Достена Лаверн наричат „прозападни неофити“ - демократично ориентираните идейни лидери на посткомунистическата промяна в България - „експерти на прехода“. (Вж. Лаверн, Достена, Експертите на прехода) Според нея те са проводници на „неолибералната парадигма“, която всъщност „деконструира институциите на

демократичната модерност и публичната сфера както в областта на политиката, така и в полето на социалните науки и медиите“. Достена Лаверн нарича тези „неолиберални идеологии“ „деца на Сорос“ заради финансирането, което голяма част от тях получават по различни програми от институт „Отворено общество“, основан от Джордж Сорос. Но според нея всъщност българските think-tanks не работят в полза на укрепването на демократичните институции... те по-скоро участват в присаждането на нови форми на управление извън рамките на демокрацията. Всъщност основната теза на Лаверн е, че „криминалният посткомунистически преход“ се дължи не на криминалното наследство на комунизма, не на криминалните практики на властващите (пост)комунистически партии, не на превръщането на бившата господстваща и експлоататорска класа на комунистическата номенклатура в олигархия и плутокрация, а на ... рецептите, давани от социалдемократически, либерал-демократически и християндемократически икономисти, социолози и политолози за излизане от блатото, в което комунизмът вкара българската икономика и криминализира целия социален живот в посткомунистическа България. (Момчил Дойчев, "Достена Лаверн: Левият (уидаут)Тинк-Танк на червената олигархия", svobodata.com, 6 февруари 2014 г.)

Под влияние на Лаверн крайно левите пропагандисти, заедно с някои крайно десни мракобеси употребяват доста по-груби определения за продемократичните идейни и политически лидери - „соросоиди“, „либерасти“, „грантоеди“ и пр. Това не е нищо друга, освен важна част от дезинформационната хибридна война против свободния демократичен свят от страна на идеолозите на новия тоталитаризъм.

Според един от тях:

„след обучението си в западните страни, с випускниците продължават да се поддържат тесни връзки в рамките на професионални общности и различни изследователски центрове. Това позволява на държавата спонсор да поддържа влиянието си върху чуждестранните елити или да използва техния интелектуален ресурс“. Този подход се използва масово от САЩ и Великобритания още по време на идеологическото блоково противопоставяне, но след деветдесетте години на XX век той придоби особено значение. По данни за 2011, в САЩ се учат над 700 хиляди чуждестранни студенти, в Обединеното Кралство броят им надхвърля 300 хиляди, а в Австралия те са около 150 хиляди. По прогноза на Британския съвет, Асоциацията на университетите във Великобритания и австралийската компания IDP, в бъдеще броят на студентите, които няма да се обучават в родните си страни ще надхвърли 6 милиона. Към тях трябва да се добавят участниците в различни специфични програми за подготовка на граждански активисти, блогъри и т.н. (Йордан Начев, цит. съч.)

„Меката сила“ използва целият възможен ресурс на културни, информационни, разузнавателни, мрежови, психологически и други въздействия. Все още обаче, най-голямо значение за оформяне на мненията и оценките на обществото имат медиите. Благодарение на тяхното въздействие, у хората се формират еднакви образи и мисли, като в крайна сметка се създава „масов разум на тълпата“, включително поява на общи

емоции и сближаване позициите на непознати помежду си индивиди. (<http://csis.org/program/smart-power-initiative>)

6. „Мека сила“, „твърда сила“ и „интелигентната сила“

Развивайки доктрината за „меката сила“, Джоузеф Най стига до извода, че в днешно време най-ефективната стратегия във външната политика изисква съчетаване на „меката“ и „твърдата“ сила. Тоест, прилагането само на едната в определени ситуации би било непродуктивен подход. Като пример Най използва борбата срещу ислямския екстремизъм и отношенията с традиционните представители на исляма. В първия случай е необходимо да се прилага стратегията на „твърдата сила“, а във втория са необходими ресурсите на „меката сила“. Комбинацията в приложението на двете стратегии Най определя като използване на **„интелигентна сила“**. Според него *„САЩ трябва да намерят разумен баланс между „мека“ и „твърда“ сила във външната политика... Това трябва да бъде интелигентна сила“*. (Nye J. S. Soft Power... С. 147).

Във външнополитическия план тази концепция е формулирана през 2007 г. в доклад на двустранна група експерти от Американския център за стратегически и международни изследвания, ръководен от Дж. Най и Р. Армитаж (държавен секретар на САЩ през 2001-2005 г.).

„Умната сила“ се определя с оглед разпространяването на цивилизационните общочовешки ценности като:

„предоставяне на глобалните ценности, към които се стремят хората и правителствата по целия свят“. В същото време се констатира, че тези глобални ценности „не могат да постигнат при липса на американско глобално лидерство“.

В този контекст е предложено да се концентрират усилията в пет критични области на външната политика на САЩ: обновяване на международни съюзи и институции; засилване на ролята на инструментите за развитие във външната политика на САЩ; развитието на публичната дипломатия; икономическа интеграция; акцент върху технологиите и иновациите, особено в енергийния и околната среда.

С идването на администрацията на Тръмп тази концепция на практика беше изоставена, доколкото външнополитическата стратегия на САЩ се промени в изолационистка посока.

Центърът за стратегически и международни изследвания (CSIC) определя понятието „интелигентна сила“ в международните отношения като *„подход който налага необходимостта от силна военна намеса, но и разчита до голяма степен на сътрудничеството и партньорството с институциите на всички нива в разпространение на американското влияние и легитимиране на американските действия“*. (<http://csis.org/program/smart-power-initiative>) Точно тази програма за действие бе деактивирана от администрацията на Тръмп.

Според американския дипломат Честър Крокър, „интелигентната сила” „включва стратегическо прилагане в дипломацията на метода на убеждението, възможността за сътрудничество и употребата на сила и въздействие по начин, който е финансово ефикасен и има политическо и социално легитимиране”. (цит. по Начев, Й.)

Това е едновременно прилагане на военна сила и дипломатичен подход. Крокър е бил помощник държавен секретар по въпросите, свързани с Африка в администрацията на президента Роналд Рейгън. Смята се за архитект на американската външна политика по отношение на премахването на апартейда в Южна Африка и независимостта на Намибия.

7. Теория и практика на „интелигентната сила“ – Марк Палмър

Развитието на теорията за прилагането на „меката сила” се осъществява и от друг американски дипломат – Марк Палмър. Палмър е работил продължително време в СССР, Югославия и Унгария. Той е бивш член на Американската дипломатическа академия, вицепрезидент на Фрийдъм Хаус и съосновател на Националния фонд за демокрация (National Endowment for Democracy – NED), известен като център за разработка и реализация на „цветни революции”. (Palmer, Mark, *Breaking the Real Axis of Evil: How to Oust the World's Last Dictators by 2025*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., October 2003. (Начев, Й.)

След като се запознава с либералното дисидентско движение в бившия СССР, още през 70-те години на миналия век Марк Палмър стига до извода, че либерално-демократичните ценности могат да се възприемат от различни хора, независимо от тяхната култура и от начина, по който се управлява държавата. С това той се противопоставя на Самюел Хънтингтън, че цивилизационните и културни ценности различия са непреодолими. (Хънтингтън, *Сблъсъкът на цивилизациите*). Палмър продължава наблюдението си и през 80-те години, когато е посланик в Унгария и действа като сътрудник на президентската администрация. Очевидно този извод на Палмър, който по-късно бива частично опроверган, се базира на неговия опит в Източна Европа. Привлекателността на демократичните ценности е едно, но съвсем друго тяхното реално прилагане в политическата практика извън страните от евро-американския цивилизационен кръг както показваха опитите за демократизация в други части на света (особено по време на „Арабската пролет“).

Чрез своята компания Central European Media Enterprises (CEME), през 90-те години Палмър създава и подкрепя финансово първите частни и независими телевизионни компании в Чехия, Словакия, Словения, Румъния и Украйна, като за целта инвестира над 600 млн. долара. По онова време, заедно с Джордж Сорос, NED и United States Agency for International Development (USAID), той подпомага формирането на опозиционните младежки сили, вестници, радио- и телевизионни станции, работещи срещу правителството на Слободан Милошевич в остатъчна Югославия. По-късно лично участва в антиправителствените демонстрации по улиците на Белград. (Начев, цит. съч.)

През есента на 2003 Марк Палмър обобщава идеите си в монографията „Да прекършиш Оста на злото: Как да отстраним последните световни диктатори до 2025” (Breaking the Real Axis of Evil: How to Oust the World's Last Dictators by 2025). В нея той посочва 25 условия, чието изпълнение гарантира успешното и сравнително евтино отстраняване на неудобните политически режими. Според него, сред първите задължителни условия са: формирането на правозащитни и пацифистки НПО от местни лица, привърженици на западния модел, и създаване на либерални, прозападни, младежки медии – преса, радио, телевизии и уебсайтове.

Палмър препоръчва да се осъществява масирана идейна подкрепа по легализация на местните продемократични и опозиционни групи и организации. Тази подкрепа трябва да се осъществява и в международните организации (ООН, ЕС, ОССЕ, ПАСЕ и др.). В тях трябва да бъдат прокарвани резолюции, осъждащи нарушенията на човешките права от диктаторските режими и репресиите срещу инакомислещите в държавата, която върви към демократична революция.

Друго необходимо условие е своевременната подготовка и обучение на опозиционните групи и организации на гражданското общество в технологията за провеждане на улични „ненасилствени акции” като манифестации, митинги, блокиране на обществени места и здания и т.н. Задачата е в страната да се създаде атмосфера, парализираща съпротивата на привържениците на съществуващата власт. Външният натиск следва да ескалира с помощта на дипломатическите представители във въпросната държава и в крайна сметка да принуди нейното ръководство да се откаже от властта по мирен начин (интелигентна форма на „мироналагане“).

По същество, трудът на Палмър е своеобразен учебник за организиране и провеждане на „демократична революция” без да се използва въоръжена интервенция или преврати. Набелязаните цели следва да се постигат с помощта на местни сили, каквито са създадените и финансирани от Запада НПО. „Идеите в книгата получиха широка подкрепа сред американския политически елит както от неоконсервативната, така и от неолибералната му част като бившия директор на ЦРУ Джеймс Улси, политолога Франсис Фукуяма, Джоузеф Байдън (вицепрезидент на САЩ през 2009-2017), Джордж Сорос и др.” (цит. по Й. Начев)

Книгата на Палмър е разпространена в Конгреса на САЩ, Държавния департамент, големите американски университети и международни издателства, както и във водещите медии и социални мрежи. С помощта на прокарваните в нея идеи, неправителствените организации, опозиционните медии и социалните мрежи укрепиха ролята си на опорни точки в стратегията за „меката сила”, на първо място понеже се обръщат директно към хората, апелирайки както към здравия разум и логика, така и към емоциите.

На 3 март 2005 американските конгресмени Джон Маккейн и Джоузеф Либърман и сенаторите Том Лантос и Фред Уолф внесоха в Конгреса законопроект „За разпространение на демокрацията и демократическите ценности в недемократичните държави” (Advance Democratic Values, Address Nondemocratic Countries, and Enhance

Democracy Act). Негови автори са Марк Палмър, юристът Ерик Кадел и политолозите Майк Хоровиц и Брент Тангило от Института Хъдсън.

Законопроектът предвижда създаване на специален „Отдел за демократични движения и преход към демокрация” към Държавния департамент. Сред задачите на отдела е разработването на обща стратегия за разпространяване на свободата и демокрацията в духа на речта на президента Буш-младши от 2003, като основна цел и мисия на американската външна политика.

В законопроекта се посочва, че конкретните планове за организиране, подготовка и финансиране на демократични революции в диктатурите по целия свят. Те следва да се разработват на място от посолствата на САЩ, отчитайки „съветите и препоръките” на местните „демократични неправителствени организации и хората с либерални и демократични възгледи”. За целта светът се разделя на шест региона, като във всеки от тях следва да се създаде Регионален демократичен хъб, който да контролира и координира работата на американските посолства в съответния регион по реализацията на Advance Democracy Act.

Финансирането на мирните демократични революции трябва да става чрез специален държавен Фонд в подкрепа на човешките права и демокрацията (Human Rights and Democracy Fund) с бюджет от 250 млн. долара за първите две години. Предвижда се също подготовката и финансирането на „революционните кадри”, които вече взимат участие в „революционния процес”, да става посредством държавните фондове и организации - National Endowment for Democracy (NED), United States Agency for International Development (USAID), Freedom House и др.

Контролът по изпълнението на Advance Democracy Act ще се осъществява от Консултативен съвет, включващ водещи американски политолози и специалисти по „недемократичните” държави. Той ще анализира и оценява периодично работата и ефективността на Отдела за демократични движения и преход към демокрация. Информационното и пропагандното осигуряване на проекта ще се осъществява посредством специално създадени държавни радиостанции и интернет уебсайтове, а също и с възможностите на централните американски вестници и списания. ЦРУ, другите федерални спецслужби и частни аналитични центрове ще се включват с разследване и контролиране на акциите и недвижимите имоти на „диктаторите”, които трябва да бъдат сменени в хода на ненасилствените революции“.(цит. по Начев, Й.)

На 26 юли 2005 законопроектът „За разпространение на демокрацията” е одобрен със значителен брой гласове в Палатата на Представителите на Конгреса – 351 гласа „за” срещу 78 „против”. Постановките в Закона за разпространение на демокрацията бележат повратна точка във външната политика на САЩ и засягат основни постулати в международните отношения. За първи път „световната демократична революция”, която беше провъзгласена от Джордж Буш, се възприема от висшия законодателен орган на САЩ като официална политика:

- САЩ ограничават суверенното право на членовете на ООН да определят своята форма на държавно управление и да назначават свое правителство, те насърчават процеси на демократизация в страни с недемократична форма на управление;
- Конгресът и федералните власти на САЩ се ангажират с подпомагане на световния демократичен процес за сваляне на диктаторските режими по света чрез „мека сила“;
- Конгресът на САЩ официално се ангажира да не подкрепя нелегитимни диктаторски правителства и авторитарни политически системи. САЩ се ангажира с „ненасилствено“ сваляне на тези режими с помощта на местните демократични сили;
- Основна мисия на американските посолства в държави с авторитарни политически системи е организацията, финансирането и подготовката на местната демократична опозиция с цел провеждане на демократична революция за отстраняване на диктаторския режим;
- Посолствата на САЩ имат задължението да подпомагат неправителствени организации от местните либерални и прозападни опозиционни групи и лица.

8. Критика към теорията и практиката на „меката сила“

Използването на демократичните и изобщо опозиционните сили като „агенти на влияние“ за сваляне на диктаторски режими, а също приемането на НПО за ключови субекти в недемократични държави се приема от политическите елити в САЩ на демократи и републиканци, относно методите за разпространение на демокрацията. Този т.нар. „Закон за разпространяване на демокрацията“ остана обща външнополитическа платформа на САЩ, независимо от това, кой е президент на страната, поне до идването на власт на президента Тръмп. Критиките към тази програма от тези, които не искат страните им да има свобода и демокрация е ясна – тя се определя като неоимпериалистическа. Но какви са вътрешните приятелски критики към нея? Ето какви:

- Програмата е прекалено амбициозна и не взема предвид възможностите на САЩ да я изпълнят дори в отделно взета страна като Афганистан или Ирак – страни, в които липсват демократични традиции и съответно силен продемократичен елит.
- Повечето страни, към които е насочен този проект, нямат демократични традиции, в тях липсва масова гражданска политическа култура и силни демократични контраелити (напр. в Беларус, Русия, Китай, Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Иран, Афганистан, Ирак, Египет, Либия и в повечето азиатски и африкански държави).
- Провалът на администрацията на Джордж Буш да изпълни тази програма предопредели идването на власт на един радикален ляв президент като Обама, който обяви и изпълни изтеглянето на САЩ от Ирак и ограничи контингента в Афганистан, както и ограничи военната активност на САЩ в други части на света като суспендира по този начин проекта. Все пак той остана формално в сила поне до идването на власт на президента Доналд Тръмп, чиято политика на

изолационизъм продължи с изтеглянето на САЩ от Сирия и от други части на света.

- САЩ не можеха да реализират тази програма без съдействието на Европейския съюз, НАТО и другите американски съюзници, които останаха настрана и реалната им помощ, дори в Афганистан и Ирак бе минимална.
- Комисията на CSIS не взе предвид силната съпротива на мощни и амбицирани за световно господство регионалните сили като Русия и Китай, както и на по-слаби от тях, но съществени регионални фактори като Иран и дори на съюзници като Турция. Например в доклада: „Меката сила“ в отношенията между САЩ и Китай“ се отчита, че партньорството между САЩ и Китай е необходимо за справяне с много глобални предизвикателства - глобалната финансова нестабилност, разпространението и тероризма, изменението на климата и енергийната несигурност“, за което липсва инструментариум и добра воля от двете страни.
- Политиката на постепенно изтегляне от ангажиментите на САЩ по отстраняването на диктаторските режими по целия свят започна още по време на администрацията на Обама. Следва да припомним, че изтеглянето на американския контингент от Ирак провокира на практика рухването на нестабилния мир там, в региона и доведе както до създаването на т.нар. „Ислямска държава“ в Сирия и Ирак, така и до вземането на властта в Багдад от проирански шиитски групировки.
- Провалът на „Арабската пролет“ доведе до падането на проамерикански авторитарни режими като този в ключова страна като Египет. Все пак ген. Сиси свали от власт дошлите след свободни избори на власт ислямисти, но военният режим в Египет вече не е проамерикански съюзник. Същият провал на американската политика по демократизация на страни без демократични традиции наблюдаваме в Пакистан, Либия, Сирия, Афганистан, Венецуела и в други части на света.
- Западните политици наивно очакваха, че някак внезапно и от само себе си в мюсюлманските общества ще възникне демокрация по западен образец. От историческа гледна точка, в тези общества съществуват плуралистични традиции в начина на живот, на битово равнище, но не и демократични традиции, така, както те се разбират на Запад. Това не означава, че мюсюлманите са неспособни да бъдат толерантни и да изградят демократична политическа система и демократичен режим. Въпросът е доколко днес те са готови за такъв политически плурализъм, който след определено време да се развие към демокрация, защото демокрацията се нуждае от поне няколко десетилетия, за да може да развие непоклатими и здрави корени. Другият основен въпрос е доколко в съответната страна има условия за такава интерпретация на исляма, която да не влиза в противоречие с базовите норми на политическия плурализъм. (Евстатиев, Симеон)
- Но основна слабост се корени в самата транзитологична парадигма, за това че преходът на една страна от авторитаризъм към демокрация е неизбежен, линеен и в този смисъл необратим, без отчитане на конкретните условия и възможности,

както и опасностите за реставрация на авторитарния режим. (Кародърс, Томас (2003), Краят на парадигмата на прехода. Разум 2003 №1, с. 18-33.)

- В крайна сметка се оказва, че „меката сила“ не е толкова „интелигентна“.

В статия на Збигнев Бжежински, озаглавена „Към глобално пренареждане“ се прави критика на стратегията за американска хегемония в Евразия чрез процесите на демократизация. Бжежински бе основен поддръжник на тази идея и изготви плана за американската експанзия в своята книга „Голямата шахматна дъска: Американското превъзходство и неговите геостратегически императиви“. Но през 2016 г. той призовава за драматична ревизия на тази стратегия:

„Тъй като ерата на глобално господство приключва, Съединените щати трябва да поемат водеща роля в реструктурирането на световната власт. Петте основополагащи истини за започващото преразпределение на глобалната политическа власт, както и насилственото политическо пробуждане в Близкия изток, са сигнали за началото на ново глобално преустройство. САЩ е все още най-мощният политически, икономически и военен субект в света, но като се имат предвид сложните геополитически промени в регионалните баланси, Съединените щати вече не са глобална имперска сила“. (Zbigniew Brzezinski, „Toward a Global Realignment“, The American Interest).

„Факт е, че никога не е имало истински „доминираща“ световна сила до появата на Америка на световната сцена... Решаващо за новата глобална реалност беше появата на световната сцена на Америка като едновременно най-богатият и военно най-силен играч. През втората половина на 20-ти век нямаше друга сила, която дори да я доближи. Тази епоха вече приключва.“, отбелязва Бжежински.

Причината за това той вижда във възхода на Русия и Китай, слабостта на Европа и „насилственото политическо пробуждане сред постколониалните мюсюлмански държави“ като непосредствени причини за този внезапен обрат. Неговите коментари за възхода на исляма са свързани и с рационално обяснение за тероризма. Бжежински разглежда глобалния тероризъм като „извиращ от историческите неправди“, от „дълбоко усещаното чувство за несправедливост“, а не като безсмислено насилие на фанатизирани психопати. (Zbigniew Brzezinski, „Toward a Global Realignment“, , The American Interest).

Бжежински предлага корекция на курса, на базата на променящите се обстоятелства и на нарастващата нетърпимост в света към хегемонията на САЩ. Все още превъзходството на САЩ не е преодоляно, но този ден приближава и Бжежински предупреждава за това.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Меката сила е най-интелигентната форма за водене на хибридна война. Без съмнение това изследване следва и доказва това. Защото информационната, пропагандната, кибернетичната, психологическата – изобщо всички немилитарни форми за водене на хибридна война намират приложение именно като „мека сила“, която обаче трябва да се

прилага интелигентно. Понякога, както видяхме, руската „мека сила“ е прекалено груба и разкрива определени агресивни намерения, колкото и руската страна да ги отрича след това. В същото време Западната цивилизация все още не е открила средства за противодействие на руските информационно-кибернетични атаки върху западното масово съзнание и обществено мнение, които да са достатъчно интелигентни, а не „мек отговор“ в pejоративния смисъл на това понятие. Анализирания факти за неуспешната употреба на „мека сила“ от Запада в процеса на демократизация в Източна Европа, Близкия изток и другаде доказва необходимост от промяна на стратегията. Може би с общи усилия ще намерим верния път за водене на интелигентна хибридна война с тези, които имаха смелостта да ни я обявят.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Бжежински, Збигнев (1997), Голямата шахматна дъска. Американското превъзходство и неговите геостратегически императиви. С. Обсидиан.
2. Ваплер В. Я., Гронская Н. Э., Гусев А. С., Коршунов Д. С., Макарычев А. С., Солнцев А. В. Идея империи и «мягкая сила»: мировой опыт и российские перспективы // Научный вестник Уральского академии государственной службы: политология, экономика, социология, право. — Екатеринбург: Уральский институт управления – филиал РАНХиГС, 2010. — Вып. 1.
3. Гаврилов, Борислав, Що е то "хибридна война". <https://webcafe.bg/analiz/1280383815-shto-e-to-hibridna-voyna.html>
4. Герасимов Валерий, Ценность науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий. - <https://www.vpk-news.ru/articles/14632>
5. Герасимов, Георги, Философия на кибернетичната война (теоретични аспекти на съвременните, военни доктрини) 9.10.2016 <http://cyberecology-bg.com/>
6. Грамши, Антонио. Затворнически тетрадки, Тетрадка 12. https://e-edu.nbu.bg/pluginfile.php/327546/mod_resource/content/0/Gramsci.pdf.
7. Димов, П., Ж. Желев. Хибридна война като част от общата теория на войната, част от общата теория на войната. <https://postvai.com/analizi/хибридна-война.html>
8. Дойчев, Момчил, Кибернетичната атака по повод пандемията. <https://bulgariaanalytica.org/2020/04/08/kibernetichna-ataka-po-povod-pandemiata/>
9. Дойчев, Момчил, Либералната демокрация е за всички, но не позволява всичко. <https://bulgariaanalytica.org/2018/10/29/liberalnata-demokracia-e-za-vsichki/>
10. Дойчев, Момчил, "Достена Лаверн: Левият (уидаут)Тинк-Танк на червената олигархия", svobodata.com, 6 февруари 2014 г.)
11. Кародърс, Томас (2003), Краят на парадигмата на прехода. Разум 2003 №1, с. 18-33
12. Лао-цзы. Дао Дэ Цзин. Litres, 2015.
13. Лаверн, Достена, Експертите на прехода. изд. „Изток-Запад“, С. 2010 г. 614 стр.

14. Манойло А.В. Цветные революции и технологии демонтажа политических режимов // NB: Международные отношения. — 2015. - № 1. - С.1-19. DOI: 10.7256/2306-4226.2015.1.12614. URL: http://e-notabene.ru/wi/article_12614.html
15. Маркузе, Х.(1997). Едноизмерният човек.София, Христо Ботев.
16. Маркузе, Х. (2015) Репресивната толерантност. Маргиналия, <http://www.marginalia.bg/analizi/represivnata-tolerantnost-vtora-chast/>
17. Маркузе Г. 2004. Конец утопии. // Логос, № 6., 18–23
18. Матвеев Юрий, Галаева Маргарита, „Мягкая сила как фактор современной геополитики“. PolitBook – 2015 – 1. С. 165-179
19. Найденов, Михаил, Хибридна война като предизвикателство за националната сигурност на България. <https://bulgariaanalytica.org/2017/12/14/hybrid-war-as-a-challenge-to-the-national-security-of-bulgaria/>
20. Найденов, Михаил, Срещу руската заплаха – Национална стратегия за противодействие на хибридните атаки. <https://bulgariaanalytica.org/2020/01/15/nacionalna-strategia-protivodeistvie-hibridnite-ataki/>
21. Наумов Александър, «Мягкая сила» и «цветные революции» // Российский журнал правовых исследований. № 1. 2016. С.73-86.
22. Наумов Александр (2016). «Мягкая сила» и «умная сила». Внешнеполитический опыт США // Стратегия России. № 1.. С.57-64.
23. Наумов Александр (2016). «Мягкая сила» и «умная сила». Внешнеполитический опыт США // Стратегия России. № 2. С. 65-76.
24. Начев, Йордан (2018), Концепцията за „меката сила“ в американската външна политика. - Геополитика, , N 1, с. 119-137.
25. Пайпс, Даниель (2000), ЗАГОВОР: ОБЪЯСНЕНИЕ УСПЕХОВ И ПРОИСХОЖДЕНИЯ "ПАРАНОИДАЛЬНОГО СТИЛЯ. Новое литературное обозрение. (<http://ru.danielpipes.org/2891/zagovor-obyasnenie-uspehov-i-proishozhdeniya>)
26. Пономарева, Елена, Секреты «цветных революций». - <http://svom.info/entry/208-sekrety-cvetnyh-revoljucij-sovremennye-tehnologii/>
27. Радулов, Николай, Хибридни войни и фалшивите новини. https://www.academia.edu/_Hybrid_wars_and_fake_news
28. Филимонов Г. Ю. (2014) Актуальные вопросы формирования стратегии «мягкой силы» во внешней политики Российской федерации. Международные отношения.. №1, с. 67-82.
29. Хазрат Инаят Хан, Мистични медитации. Учението на суфите. <https://chitanka.info/book/2981-mistichni-meditatsii>.
30. Хънтингтън, Самюел (2015), Сблъсъкът на цивилизациите. С. Обсидиан. ISBN9789547691964 С. 528
31. Brzezinski, Zbigniew (2016) „Toward a Global Realignment“, The American Interest. Appeared in: Volume 11, Number 6 | Published on: April 17, 2016.
32. Gramsci, Antonio, (1992). Prison notebooks. New York, Columbia University Press. ISBN 0-231-10592-4. OCLC 24009547.

33. INFLUENCE OF RUSSIAN DISINFORMATION OPERATIONS: SPECIFIC EXAMPLES IN DATA AND NUMBERS <https://www.europeanvalues.net/wp-content/uploads/2019/02/Influence-of-Russian-Disinformation-Operations-Specific-examples-in-data-and-numbers.pdf>
34. Marcuse, Herbert (1969), *L'Homme unidimensionnel. Études sur l'idéologie de la société industrielle*. Traduit de l'anglais par Monique Wittig et l'auteur. Collection Arguments , 288 p. ISBN : 9782707303738
35. Marcuse Herbert (1970), *Live Lectures. Psychoanalysis, Politics and Utopia*. Boston.
36. Meyssan, Thierry, *Perfecting The Method of "Color Revolutions"*, Western leaders slip back into childhood, <http://www.informationclearinghouse.info/article32110.htm>
37. Nye, Joseph S. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. Art of Mentoring Series (reprint ed.). Basic Books. ISBN 9780465001774. Retrieved 1 March 2020.
38. Nye, Joseph S. (2004). *Soft Power: The Means To Success In World Politics*. Hachette UK (published 2009). ISBN 9780786738960.
39. Palmer, Mark, *Breaking the Real Axis of Evil: How to Oust the World's Last Dictators by 2025*.
40. Sharp, Gene (2012). *From dictatorship to democracy: A conceptual framework for liberation*. New York: The New Press. ISBN 9781595588500. OCLC 778419479
41. Sharp, Gene (1968), "The politics of nonviolent action: a study in the control of political power." Doctoral dissertation at University of Oxford. OCLC 46341106
42. Smart Power Initiative. This program is no longer active <http://csis.org/program/smart-power-initiative>.
43. Palmer, Mark , *Breaking the Real Axis of Evil: How to Oust the World's Last Dictators by 2025*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., October 2003.
44. Weaponising news: RT, Sputnik and targeted disinformation. <https://www.europeanvalues.net/wp-content/uploads/2019/02/Influence-of-Russian-Disinformation-Operations-Specific-examples-in-data-and-numbers.pdf>